

DIDYSIS PENKETAS: UŽ IR PRIEŠ

Antanas Kairys

Doktorantas
Vilniaus universitetas
Bendrosios psichologijos katedra
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius
Tel. (+370 5) 266 76 05
El. paštas: antanas.zaliscevskis@gmail.com

Straipsnyje nagrinėjama vienos iš klasikinių paradigmu – bruožų teorijos (o konkrečiau, Didžiojo penketo modelio) – ieškojimai šiuolaikinėje asmenybės psichologijoje. Šiandien nemažai tyrimų, apimančių ir asmenybės kintamuosius, atliekama remiantis Didžiojo penketo modeliu. Nepaisant to, šis modelis vertinamas kontroversiškai. Vieni autoriai pabrėžia Didžiojo penketo modelio pranašumus (empirinis pagrįstumas, patvirtinimas tarpkultūriniais tyrimais, individualių skirtumų stabilumas ir modelio praktinė vertė), kiti vardija jo trūkumus (teorinio pagrįstumo nepakankamumas, išskirtų faktorių ortogonalumo klausimas, tarpkultūrinių tyrimų problemos, abejonės dėl prognostinės modelio vertės). Aktyviai ieškoma alternatyvių, tobulesnių už Didįjį penketą modelių.

Vis dėlto argumentų už Didįjį penketą kur kas daugiau negu prieš: nepaisant kritikos ir bandymų ieškoti naujo, tinkamesnio modelio, Didysis penketas šiuo metu yra vienas realiausių pretendentų tapti vieningai pripažįstama asmenybės teorija.

Pagrindiniai žodžiai: asmenybės bruožai, Didysis penketas, Penketo faktorių modelis.

Asmenybės psichologija – viena pagrindinių ir kartu viena sudėtingiausių psichologijos tyrimo sričių. Viena pagrindinių, nes būtent šioje psichologijos srityje kuriamos žmogaus elgesio ypatumus aiškinančios teorijos, metodologiškai pagrindžiančios kitų psichologijos sričių tyrimus; viena sudėtingiausių – nes ir šiandien, praėjus daugiau kaip šimtmečiui nuo pirmųjų asmenybės teorijų pasirodymo, esame priversti konstatuoti, kad iki šiol asmenybės tyrėjams taip ir nepavyko sukurti tos vienintelės teorijos, leisiančios iš vienodų teorinių pozicijų visapusiškai paaiškinti įvairius žmogaus elgesio

aspektus. D. C. Funder (2001) teigimu, šiuo metu dėl savo išskirtinės pozicijos asmenybės psichologijos tyrimų lauke kaunasi keturios klasikinės paradigmos – psichoanalizė, biheviorizmas, bruožų teorija ir humanistinė psichologija – bei trys naujosios – socialinė kognityvinė, biologinė bei evoliucinė paradigmos. Todėl natūralus troškimas sukurti Vieną Didžiąją Teoriją. Kuri iš minėtų teorijų turi geriausias perspektyvas tapti ta vienintele, dominuojančia? Panašu, kad vis dažniau perspektyviausia laikoma bruožų teorija – konkrečiai, Didžiojo penketo (DP) modelis.

Bruožų teorija turi gana ilgą istoriją: tik pasirodžiusios G. Allporto, R. Cattellio bei H. Eysencko teorijos sulaukė nemažai pasekėjų, tačiau gana greitai trumpalaikis jų dominavimas baigėsi, ir jau septintajame–aštuntajame XX amžiaus dešimtmetyje jos atsidūrė asmenybės tyrimų lauko paribyje. Šios teorijos renesansas šiomis dienomis sietinas su stiprėjančiomis DP modelio pozicijomis asmenybės tyrimuose.

Visus, besidominčius DP perspektyvomis, šis modelis vilioja daugeliu pranašumų – empiriniu pagrįstumu, praktiniu pritaikomumu, universalumu skirtingose kultūrose ir kt. Tačiau kartu DP modelyje išžiūrėta ir nemažai „įtampų sričių“. Turbūt svarbiausia jų – DP modelio, kaip asmenybės teorijos, statusas – DP modelis, ilgą laiką buvęs tyrimų sritis, tik pastaruojamu metu įgyja teorijai būdingų bruožų. Be to, kyla diskusijų ir dėl kai kurių modelio kūrimo pagrindų – leksinės hipotezės, faktorių ortogonalumo, dažnai pabrėžiamas ir nepakankamas tarpkultūrinių tyrimų bei individualių skirtumų patikimumas, kai kurie kiti praktiniai DP modelio taikymo klausimai (Ashton and Lee, 2005a; Becker, 1999; Biesanz and West, 2004; De Raad and Barends, 2008; Pervin, 1994; Roberts et al., 2006; Каправа и Сервои, 2003). Susidomėjimas DP modeliu suaktyvino ir teorines bei praktines galimų alternatyvių modelių paieškas: bandoma arba redukuoti penketą faktorių į keletą stambesnių, arba atrasti DP modelį papildančių faktorių (Ashton and Lee, 2005b; Benet-Martinez and Waller, 2002; DeYoung et al., 2007; Digman, 1997; Musek, 2007; Ng et al., 1998; Olson, 2005).

Atsižvelgiant į tai, šio straipsnio **tikslas**: aptarti diskusines Didžiojo penketo modelio sritis ir galimus alternatyvius jam modelius.

Didysis penketas: diskusinės sritys

Remiantis psichologinių publikacijų apie DP analize, galima išskirti keletą teorinio DP mo-

delio kūrimo ir empirinio taikymo sričių, apie kurias pastaruojamu metu ypač aktyviai diskutuojama bei pripažįstama, kad surasti atsakymai labai pagerintų DP kaip perspektyviausios asmenybės teorijos ir empirinio modelio vertinimus. Kokios tos sritys? Pristatysime penkias pagrindines.

Didysis penketas kaip asmenybės teorija.

DP modelis sukurtas faktorizuojant tyrimų metu gautus duomenis. Nuo pat pradžių jam trūko teorinio pagrindo. Todėl iki šiol DP, kaip asmenybės teorija, sulaukia nemažai kritikos. Vis dėlto pastaruojamu metu DP modelis įgautas asmenybės teorijai būdingų bruožų: sukurta sąvokų sistema, išskirti ir aprašyti struktūriniai vienetai ir kt. Beje, visi, besidomintys naujausiomis bruožų teorijos variacijomis, turėjo atkreipti dėmesį į tai, jog, aprašant penkių bruožų modelį, vartojami du skirtingi jo pavadinimai: „Didysis penketas“ ir „Penkių faktorių modelis“. Pirmasis pavadinimas vartojamas L. R. Goldbergo ir jo šalininkų, o „Penkių faktorių modelis“ dažniau aptinkamas R. R. McCrae ir P. T. Costos bei jų sekėjų darbuose (Ashton and Lee, 2005b). Vis dėlto dažniausiai šie du pavadinimai esminių skirtumų nerodo, jie vartojami kaip sinonimai. Galima net vieno straipsnio pavadinime pamatyti abu terminus, pavyzdžiui, „Five-Factor Model (Big Five) Personality Traits and Universal-Diverse Orientation in Counselor Trainees“ (Thompson et al., 2002). Savo straipsnyje šiuos pavadinimus vartosime sinonimiškai.

Pristatydamas išplėtotą DP modelio variantą, pavadintą Penkių faktorių teorija, R. R. McCrae (2005) pateikia keturis teiginius, nusakančius pagrindinę teorijos idėją: bendrosios bazinės tendencijos, apimančios ir asmenybės bruožus, skiriasi nuo konkrečių būdingų adaptacijų; elgesys yra būdingų adaptacijų ir išorinės įtakos rezultatas; būdingos adaptacijos randasi iš bazinių tendencijų ir išorinės įtakos sąveikos; ba-

zinės tendencijos ir jų raida yra nulemtos tik biologinio pagrindo (McCrae, 2005).

Bazinės tendencijos – tai individo potencialas, bendros dispozicijos. Jas sudaro įvairūs dariniai – nuo gebėjimo vartoti kalbą iki seksualinės orientacijos, čia įeina ir asmenybės bruožai. *Būdingos adaptacijos* yra ne bruožai. Jos apima gausybę psichologinių reiškinių, kaip antai įgūdžiai, įpročiai, įsitikinimai, planai, tikslai ir t. t. Labai svarbi charakteringų adaptacijų dalis yra Aš koncepcija (įsitikinimai, jausmai apie save, sava istorija). Išskirtus sistemos komponentus sieja *dinaminiai procesai*. Prie jų priskiriami tokie reiškiniai kaip mokymasis, planavimas ir kt. (McCrae, 2005; McCrae and Costa, 1999).

Net ir išplėtotas DP modelis nėra be priekaištų. Vertindami jį, G. V. Caprara ir D. Cervone (Капрара и Сервон, 2003) išskiria dvi pagrindines problemas: a) abejojama, ar kiekvienas individas turi visus penkis bruožus; b) abejojama, ar DP modelis, atspindintis tik vidutinės bendras daugelio žmonių elgesio tendencijas, pajėgus aprašyti visą konkretaus žmogaus elgesio įvairovę besikeičiančiose situacijose.

Suprantama, kad bet kurios asmenybės teorijos teiginiai turi būti naudingi aprašant kiekvieną asmenybę ir jos elgesį. Todėl dažnai kyla abejonių, ar modeliai, sukurti išanalizavus didelių imčių duomenis, tinka aprašyti individo asmenybės struktūrą. Tokių abejonių kyla ir dėl DP (Капрара и Сервон, 2003).

Taigi, ar visiems asmenims būdinga remiantis populiacijos tyrimais nustatyta penkių bruožų struktūra? Nors penki faktoriai buvo išskirti faktorizuojant didelėse imtyse surinktus duomenis, DP kūrėjai R. R. McCrae ir P. T. Costa teigia, kad DP bruožai yra universalūs ir būdingi kiekvienam žmogui (McCrae, 2005; McCrae and Costa, 1999). O štai L. G. Rorer tvirtina, kad populiacijos lygmens konstruktus taikyti individui yra loginė klaida (cituojuama –

pagal Капрара и Сервон, 2003). Kaip rašo G. V. Caprara ir D. Cervone, „(...) tyrėjai neįrodė, kad faktoriai atitiktų atskiro žmogaus dispozicijas. Iš tikrųjų, tobulindami penkių faktorių struktūrą, nė vienas jų nenustatė tokio atitikimo nors vieno žmogaus atveju. Tačiau tai būtina, jei norima taikyti modelį pavieniam žmogui, o tokias pretenzijas atspindi [*modelio autorių*] tvirtinimas, kad psichiniai faktoriai primena tokias sistemas kaip kraujotaka. Tirdami žmogaus fiziologiją, būtina susidursime su kraujotakos sistema. Siekiant įrodyti atitinkamą psichologinį teiginį, būtina ištirti kiekvieno žmogaus psichiką ir rasti minėtus faktorius.“¹ (Капрара и Сервон, 2003, p. 114).

Kaip supratome, DP modelio autoriai, kritikų teigimu, neįrodė, kad penketą didžiųjų bruožų turi kiekvienas žmogus, todėl ir šiaudien yra manančių, jog šis modelis gerai tinka aprašyti didelių imčių duomenis, tačiau visai netinka individui aprašyti.

Antra problema G. V. Caprara ir D. Cervone įvardija tai, kad DP modelis atspindi tik bendras, vidutines elgesio tendencijas. Net jei DP modelis iš tikrųjų gali būti taikomas individo elgesiui aprašyti, bet kuriuo atveju jis atspindi tik apibendrintas tendencijas, nes bruožai – labai plačios kategorijos, apimančios daug skirtingo elgesio aktų. Pasak šių autorių, turintys panašius svarbiausių bruožų įvėčius asmenys daugelyje situacijų elgsis panašiai. Be to, tas pats asmuo daugelyje situacijų elgsis atitinkamai savo vieno ar kito bruožo išreikštumui. Jei aptinkama nuokrypių nuo šios tendencijos, tai aiškinama atsitiktinumu ar statistine paklaida. Tačiau gyvenimo pavyzdžiai rodo, kad bet kurio žmogaus elgesys priklauso ne vien nuo dispozicijų, bet ir nuo situacijos ypatumų. Sakykime, asmuo – tipiškas ekstraver-

¹ Tekstas laužtiniuose skliaustuose – straipsnio autoriaus.

tas – kai kuriose situacijose elgiasi introvertiškai. DP modelio atstovų nuomone, tai – atsitiktinumas. Tačiau labai tikėtina, kad yra tam tikra kategorija situacijų, kuriose mūsų tipiškas ekstravertas visada elgsis introvertiškai. DP modelis to paaiškinti negali (Каппара и Сервон, 2003). Patys DP kūrėjai R. R. McCrae ir P. T. Costa (McCrae, 2005, McCrae and Costa, 1999), pristatydami anksčiau aptartą Penkių faktorių teoriją, mėgina švelninti ir keisti savo poziciją šiuo klausimu, asmenybės struktūrą papildydami būdingomis adaptacijomis, kurios atsakingos už žmogaus elgesio įvairovę skirtingose situacijose. Taigi, manytume, kad bandymai pripažinti situacijos įtaką, geriau pritaikyti DP modelį kasdienėms gyvenimo situacijoms, nors empiriškai dar nepagrįsti, yra daromi labai laiku.

Savotišką išeitį iš situacijos, kurioje atsidūrė Penkių faktorių teorijos kūrėjai, pasiūlė D. P. McAdams ir J. L. Pals (2006), pristatydami vieną naujausių modelių, ambicingai pavadintą „Nauju didžiuoju penketu“. Jų teigimu, asmenybės psichologijai tenka unikali misija „sukurti integruotą viso asmens supratimo struktūrą“ (McAdams and Pals, 2006, p. 204), susidedančią iš pamatinių struktūrinių vienetų: evoliucijos įtakos žmogaus prigimčiai, asmenybės dispozicijų, būdingų adaptacijų, gyvenimo istorijos bei tapatumo ir skirtingo kultūros poveikio įvairiems asmenybės lygiams². Toks žmogaus ir jo gyvenimo sričių pažinimas, pasitelkus įvairių asmenybės teorijų požiūrius, sudaro pagrindą suprasti asmenį.

Reikia pažymėti, kad minėti modeliai – ne vieninteliai. Yra aptinkama ir kitų teorinių DP variantų, iš kurių dažniausiai minimi S. J. Wigginso modelis (Wiggins and Trapnell, 1997) ir W. K. B. Hofstee, B. De Raado ir L. R. Gold-

bergo AB5C modelis (*Abridged Big Five Circumplex*) (Berge and De Raad, 1999).

Taigi, pristatyti keli šiuolaikiniai DP modeliai leidžia suprasti, kad ši asmenybės psichologijos paradigma aktyviai ieško universaliausio modelio, ir tikėtis, jog artimiausioje ateityje jis bus rastas.

Nors nemažai autorių, pirmiausia R. R. McCrae ir P. T. Costa, pateikia teorinių interpretacijų, siekdami paaiškinti empirinius atradimus, DP modelio kaip asmenybės teorijos statusas iki šiol abejotinas.

Empirinis pagrindumas – antroji ryški diskusijų tema. Patys modelio kūrėjai R. R. McCrae ir P. T. Costa vardija DP pranašumus, teigdami, kad Penkių faktorių modelis yra tarsi „(...) Kalėdų eglutė, ant kurios stabilumo, paveldimumo, validumo, tarpkultūrinio nekintamumo ir prognostinės vertės įrodymai kaba kaip žaisliukai“ (McCrae and Costa, 1993, cituojama – pagal McCrae and Costa, 1999, p. 139). Daugelis tyrėjų, pradedant D. W. Fiske 1949 m., pritaria jiems, kad neįmanoma išskirti mažiau kaip penkis faktorius – tai tinkamiausias faktorių skaičius, paaiškinantis asmenybės bruožus (John and Srivastava, 1999).

R. R. McCrae (2005) atkreipia dėmesį, kad tyrėjai taiko skirtingus metodus, strategijas, tačiau dažniausiai gauna panašius rezultatus. Nustatyta, kad savistaba pagrįsti duomenys ir duomenys, gauti iš kitų gerai asmenį pažįstančių žmonių, yra labai panašūs. Be to, skirtingi vertintojai, pavyzdžiui, sutuoktinis ir draugai – mano panašiai (Soldz and Vaillant, 1999).

Atlikta daug tyrimų, siejant penkis bruožus su kitais psichiniais dariniais, pavyzdžiui, mąstymo stiliais (Zhang, 2006), individualiomis vertybėmis (Roccas et al., 2002) ir kt.

Nepaisant gana įspūdingų DP modelio atradimų, abejojama dėl dviejų pamatinių DP dalių, leidusių sukurti DP, – leksinės hipotezės ir faktorių ortogonalumo.

² Išsamesnį pristatymą galima rasti P. McAdams ir J. L. Pals (2006) straipsnyje.

Vienas DP modelio kūrimo pagrindų – *leksinė hipotezė*, teigianti, kad esminius asmenybių skirtumus tinkamiausiai aprašo kasdienė kalba (Ashton and Lee, 2005a). Tačiau ši hipotezė yra ginčijama, nes abejojama, ar kasdienės kalbos žodžiai iš tikrųjų atitinka mokslinius konstruktus. Pavyzdžiui, A. Tellegenas skiria „liaudies sąvokas“ ir „psichologines sąvokas“. Jis mano, kad jos abi vertos tyrimų, bet konceptualiai skirtingos, ir asmenybę dera aprašyti būtent psichologinėmis, o ne „liaudies“ sąvokomis (Pervin, 1994).

Būdvardžių vartojimas apibūdinant bruožus susilaukia ir daugiau kritikos. Manoma, kad tokiu atveju naudojama daug kintamųjų, kurie su asmenybe neturi nieko bendra. Jie taip pat dažnai būna per platūs, daugiareikšmiai. Kritikuojama ir tai, jog vertinimui pasitelkiami eiliniai žmonės, neturintys profesionalaus psichologo pasirengimo (Ashton and Lee, 2005a). Tačiau leksinė hipotezė, nors ir kritikuojama, ir šiandien remiasi nemažai mokslininkų.

Kitas abejotinas DP modelio kūrimo pagrindas – *ortogonaliojo sukimo* naudojimas išskiriant faktorius. R. R. McCrae ir P. T. Costa tvirtina, kad „penketas dimensijų yra iš esmės ortogonalios ir nesupaprastinamos“ (cituojama – pagal Becker, 1999, p. 513). Sutiniant, kad penketas didžiųjų faktorių atspindi aukščiausią asmenybės struktūros lygį, kartu pripažįstama, kad ši prielaida iš esmės teisinga tik tuo atveju, jei atliekama faktorinė analizė, naudojant ortogonalųjį sukimą – tada faktoriai „prievarta“ tampa tarpusavyje nekoreliuojantys – ortogonalūs. Pasigendama tyrimų, atliktų kitais sukimo metodais (Becker, 1999).

Anksčiau minėtas abejones dėl dimensijų ortogonalumo sustiprina tyrimai, rodantys statistiškai reikšmingas neigiamas koreliacijas tarp atskirų DP faktorių. Pavyzdžiui, naudojant NEO – PI – R, tarpusavyje koreliuoja neurotizmo ir sąmoningumo skalės (koreliacijos ko-

eficientas lygus $-0,53$) (Becker, 1999). Tyrimais, atliktais taikant kitas metodikas, nustatyta, kad yra silpnos ar net vidutinės interkoreliacijos (Biesanz and West, 2004; Musek, 2007). J. C. Biesanz ir S. G. West teigia, jog „beveik aišku, kad Didysis penketas (...) nėra net artimas ortogonaliam“ (Biesanz and West, 2004, p. 848).

Taigi, aptiktos koreliacijos leidžia kelti prielaidą, kad išaiškinti faktoriai galbūt neatspindi aukščiausio asmenybės bruožų lygmens: ko gero, galima išskirti dar aukštesnio lygmens faktorius. Tai ir mėginama daryti ieškant alternatyvių modelių – jie bus aptariami toliau.

Dar viena su faktorine analize susijusi problema, dėl kurios diskutuojama, – *paaiškinamos dispersijos procentas*. Mokslininkai, kurie DP tirti naudoja principinių komponentų analizę, nustato, kad paaiškinamos dispersijos dalis labai didelė, pavyzdžiui, 0,706 (tai dažnai laikoma labai svarbiu argumentu „už DP“), o kitais metodais (pvz., daugialypės regresijos) ši dalis gaunama gerokai mažesnė – 0,432 (Becker, 1999). Manytume, kad šie su statistika susiję neaiškumai turėtų būti išsklaidyti tolesniais tyrimais.

Intensyviai diskutuojama dėl dar vieno DP modelio atradimo – **asmenybės bruožų stabilumo**. DP modelio autoriai teigia, kad tai – vienas svarbiausių asmenybės bruožų ypatumų. Pasak R. R. McCrae ir P. T. Costos, „asmenybės pokyčiai po 30-ies metų yra labiau išimtis negu taisyklė; dažniausiai tarp 20 ir 30 metų žmogus įgyja santykinai pastovių bruožų konfigūraciją, kuri jį charakterizuos visą gyvenimą“ (cituojama – pagal Terracciano et al., 2006, p. 999).

Ilgalaikiais tyrimais nustatyta, kad individualūs suaugusiųjų asmenybės skirtumai ypač stabilūs. Trisdešimties metų laikotarpiu testo ir retesto koreliacijos svyruoja nuo 0,6 iki 0,8. Vėlesni tyrimai parodė, kad tiek vyrų, tiek moterų imtyse visi penki faktoriai yra stabilūs ir iš

esmės kinta tik paauglių ir jaunų suaugusiųjų asmenybė. Rezultatai, rodantys didelį DP broožų stabilumą, leidžia modelio autoriams teigti, kad asmenybės broožai yra daugiausia nulemti paveldimumo (McCrae, 2005).

Šiais tyrimų rezultatais suabejota, nes ne vienas tirtas asmuo per 30 metų tarp testavimo ir retestavimo patyrė įvairių sukrėtimų, sirgo įvairiomis ligomis, ir atrodė neįtikėtina, kad tai nepaveikė jų asmenybių. Atsakydami abejojantiesiems, P. T. Costa, E. J. Metteris ir R. R. McCrae atliko tyrimą, kuriame individus tyrė du kartus su šešerių metų pertrauka. Per tą laiką vieni asmenys patyrė sunkių sveikatos sutrikimų – susirgo diabetu, vėžiu, patyrė infarktą ir pan., kiti – ne. Stebėtina yra tai, kad testo ir retesto koreliacijos yra beveik tapčios abiejose grupėse: tų, kurie patyrė rimtų sveikatos sutrikimų – nuo 0,6 iki 0,84, sutrikimų nepatyrusiųjų – nuo 0,58 iki 0,82 (McCrae, 2005).

Panašius rezultatus gavo S. Soldz ir G. E. Vaillant (1999), atlikę 45 metus trukusį ilgalaikį tyrimą. Pirmą kartą asmenys buvo tiriama savo studijų koledže pabaigoje. Kadangi tuo metu DP modelis dar nebuvo paplitęs, buvo vertinami 25 asmenybės broožai. Antrą kartą asmenys ištirti sulaukę 67–68 metų NEO – PI klausimynu. Koledžo tyrimo duomenys buvo transformuoti, kad atitiktų DP modelį. Nustatyta, kad trys pirmo ir antro matavimo broožai – neurotizmas, ekstraversija ir atvirumas patirčiai – reikšmingai koreliavo. Be to, broožų profiliai išliko stabilūs per visus šiuos metus (Soldz and Vaillant, 1999).

Reikia pasakyti, kad visi šie tyrimai nustatė vadinamąjį rangų tvarkos stabilumą (angl. *rank order stability*) – individas, lyginant jį su kitais, išlieka „savo vietoje“: jei jis yra ekstravertiškesnis už daugumą kitų, tai ir po dešimties metų bus ekstravertiškesnis už daugumą kitų, tačiau tai dar ne įrodymas, jog asmeny-

bės savybės per gyvenimą išlieka stabilios. Kad broožai kinta, rodo naujausi tyrimai, orientuoti į vadinamąjį vidurkio lygio (arba normatyvinį) stabilumą (angl. *mean – level (normative) stability*). B. W. Roberts, K. Walton ir W. Viechtbauer (Roberts et al., 2006), kabėdami apie rangų tvarkos ir vidurkio lygio stabilumą, pateikia tokį pavyzdį: „skaičiai $x = (1, 2, 3, 4)$ idealiai sutampa ($r = 1$) su skaičiais $x = (2, 4, 6, 8)$, jei kalbėsime apie rangų eilės stabilumą, tačiau vidurkio lygio pokytis – akivaizdus“ (Roberts et al., 2006, p. 2)³.

B. W. Roberts, K. Walton ir W. Viechtbauer (2006), ieškodami broožų vidurkio lygio pokyčių, atliko 92 tyrimų metaanalizę ir nustatė, kad aktyvumo (žemesnio ekstraversijos lygio broožo) lygis šiek tiek kyla laikotarpiu tarp paauglystės ir jauno suaugusiojo amžiaus, o vėliau lėtai, tačiau užtikrintai krinta. Socialinio dominavimo (žemesnio ekstraversijos lygio broožo) lygis sparčiai kyla iki maždaug 40 metų, paskui stabilizuojasi. Sąmoningumas bei emocinis stabilumas didėja lėtai, sparčiau – tarp 20 ir 30 metų. Atvirumo patyrimui lygis sparčiai kyla tarp paauglystės ir jauno suaugusiojo amžiaus, bet senatvėje – sumažėja. Sutariamumo lygis visą laiką kyla, ryškiausiai – tarp 45–55 metų.

Apibendrinant galima teigti, kad tyrimai rodo ilgalaikį asmenybės broožų stabilumą, jei analizuosime juos lygindami su analogiškais kitų asmenų broožais (rangų eilės stabilumas), tačiau vidurkio lygis keičiasi. Ši situacija ne visai atitinka DP modelio kūrėjų įsitikinimus broožų stabilumu, todėl panašu, kad jiems artimiausioje ateityje teks koreguoti kai kuriuos bazinius savo teorijos teiginius. Tikėtina, jog bus pripažinta, kad broožai tam tikrais žmogaus gyvenimo laikotarpiais vis dėlto santyki-

³ Diskusiją apie stabilumo tipus galima rasti Roberts ir kt. (2006) straipsnyje.

nai kinta, tačiau ir pokyčių laikas, ir tempas, ir kryptis – universalus reiškinys, įrodantis esant stiprų genetinį pagrindą.

Didžiojo penketo modelio praktinė vertė.

Vienas iš ryškiausių DP modelio pliusų – tai, kad jis plačiai taikomas praktiškai.

Šioje paradigmoje sukurta nemažai instrumentų, skirtų matuoti DP bruožus. Kai kurie instrumentai pagrįsti būdvardžiais, pavyzdžiui, TDA (*Trait Descriptive Adjectives*), kiti – tradiciniai klausimynai, pavyzdžiui, BFI (*Big Five Inventory*) (John and Srivastava, 1999).

Labiausiai paplitęs klausimynas – NEO – PI – R, sukurtas R. R. McCrae ir P. T. Costos (Žukauskienė ir Barkauskienė, 2006). NEO – PI – R vadove (Costa and McCrae, 1992) teigiama, kad testas gali būti taikomas klinikinės psichologijos srityje norint suprasti pacientą, kaip pagalbinis diagnostinis instrumentas prognozuoti terapijos eigą, parenkant optimalią terapiją ir t. t. Tyrimai rodo, kad DP modelis iš esmės pajėgus atskirti įvairius psichikos sutrikimus (De Fruyt et al., 2006), aptinkama sąsaja tarp DP faktorių ir depresijos bei nerimo sutrikimų (Bienvenu et al., 2004). Ypač gausu tyrimų, siejančių DP faktorius su asmenybės sutrikimais (McCrae et al., 2001).

NEO – PI – R testas naudojamas ir kitų psichologijos sričių tyrimuose bei praktinėje veikloje. Nustatyta nemažai sąsajų tarp DP modelio ir darbe svarbių kintamųjų. Su DP bruožais siejasi pardavimų sėkmingumas, darbo atlikimas (Thoresen et al., 2004), deviantinis elgesys darbe, išėjimas iš darbo (Salgado, 2002). NEO – PI – R metodika taip pat taikoma teisės psichologijoje, pedagoginėje psichologijoje ir, be abejo, moksliniuose tyrimuose (Costa and McCrae, 1992; Žukauskienė ir Barkauskienė, 2006).

Nors metodikos plačiai taikomos praktiškai, vis dėlto abejojama prognostine DP modelio verte. L. A. Pervin (1994) nurodo, kad,

kalbant apie įvairius tyrimus, prognozuojančius sėkmę darbe, net vadinamos vidutinėmis koreliacijos iš tikrųjų neviršija 0,3 ribos (labai menka koreliacija). Vienas naujesnių tyrimų, kuriame vertintas įvairių sričių pardavimo vadybininkų efektyvumas, rodo tas pačias tendencijas (Warr et al., 2005). L. A. Pervin (1994) teigia, kad tai, kaip bus interpretuojami gauti ryšiai, labai priklauso nuo tyrėjo teorinės orientacijos – DP modelio kūrėjai, tyrėjai, prijaunantys šiam bruožų teorijos modeliui, ir tie, kurie naudoja DP siūlomus instrumentus atrankai, mano esant šiuos duomenis jų atliekamų įvertinimų naudingumo patvirtinimu, tačiau kiti tuo abejoja (Pervin, 1994).

Tarpkultūriniai Didžiojo penketo tyrimai.

Tarpkultūriniais tyrimais siekiama patikrinti DP modelio universalumą. Juose taikomos tiek eminė (vietinės kultūros žodyno ir reikšmių, svarbių konkrečiai kultūrai, vartojimas), tiek etinė (klausimynai verčiami iš kitų kalbų) strategijos arba jų junginys.

Geriausias etinės strategijos taikymo pavyzdys – NEO – PI – R klausimyno adaptavimas daugelyje šalių. NEO – PI – R struktūra buvo patvirtinta indoeuropiečių kultūrose (pvz., Portugalijoje, Vokietijoje), taip pat šalyse, kalbančiose chamitų-semitų (Izraelyje), kinų-tibetiečių (Kinijoje) ir Altajaus kalbomis (Korėjoje) (McCrae, 2005). NEO – PI – R faktoringinė struktūra buvo patvirtinta ir Lietuvoje (Žukauskienė ir Barkauskienė, 2006). Kaip teigia R. R. McCrae, „iki dabar NEO – PI – R yra išverstas į daugiau negu 40 kalbų, ir šio klausimyno struktūra daugiau ar mažiau tiksliai buvo patvirtinta kiekvienu atveju. Penki intrapsichiniai mechanizmai, atrasti tiriant asmenybės bruožus Amerikoje, pasirodo, yra dalis žmogiškosios prigimties“ (McCrae, 2005, p. 203). Neseniai atliktas tyrimas 56 šalyse naudojant BFI (*Big Five Inventory*) klausimyną parodė, kad „penkių dimensijų struktūra stabili

visuose pagrindiniuose pasaulio regionuose“ (Schmitt et al., 2007, p. 174).

Dauguma eminių tyrimų atliekami naudojant dažniausiai asmenybės bruožams apibūdinti vartojamus konkrečios kalbos būvdvardžius. Šie tyrimai remiasi jau anksčiau minėta leksine hipoteze. Kartais kombinuojamos abi strategijos, pavyzdžiui, į tiriamosios kalbos dažniausiai vartojamų būvdvardžių rinkinį įtraukiant iš anglišku klausimynų paimtus ir išversus būvdvardžius. Eminiai arba kombinuotieji tyrimai prisidėjo prie DP modelio tinkamumo patvirtinimo daugelyje Europos šalių, tačiau kartu išryškino problemiškausias DP modelio taikymo sritis: išskiriami daugiau ar mažiau negu penki faktoriai, kita vertus, keli išskirti faktoriai atstovauja vienam DP faktoriui (John and Srivastava, 1999). Pavyzdžiui, faktorizuojant Korėjoje asmenybės bruožams aprašyti dažniausiai naudojamus būvdvardžius, remiantis tikrinėmis reikšmėmis išskirti keturi faktoriai – ekstraversija, sutariamumas, sąmoningumas ir emocinis stabilumas. Kai tyrėjai pabandė išskirti penkis faktorius, gavo struktūrą, artimą DP modeliui (Hahn et al., 1999).

Naujausi tyrimai Olandijoje, naudojant 2365 asmenybės aprašančių žodžių sąrašą, rodo esant aštuonių faktorių struktūrą. Be DP bruožų, išskirti dorumo, kompetencijos ir hedonizmo bruožai (De Raad and Barelds, 2008).

Maža to – A. Weiss ir kitų (Weiss et al., 2000) atlikti tyrimai su zoologijos soduose gyvenančiomis šimpanzėmis parodė, kad ir jų „asmenybės“ galima aprašyti pagal tą patį modelį. Autoriai teigia, kad jų naudotas būvdvardžių, kuriais charakterizuojama žmogaus asmenybė, sąrašas puikiai tiko primatams aprašyti. Faktorizavus gautus duomenis, išskirti tradiciniai penki faktoriai ir dar vienas – dominavimas. Manoma, kad penki universalūs bruožai išsivystė vykstant evoliucijai natūraliosios atrankos būdu kaip adaptyvų elgesį užtikrinančios

dispozicijos, ir jie yra genetiškai determinuoti (Weiss et al., 2000). S. D. Gosling ir O. P. John (1999) nuėjo dar toliau: jie atliko 20 tyrimų, kuriuose nagrinėtos įvairių gyvūnų rūšių (gorilų, hienu, kiaulių, net aštuonkojų ir kt.) „asmenybės“ savybės, metaanalizė. Bent vienas iš DP modelio bruožų aptiktas visais atvejais.

P. Becker (1999) ir kt. nuomone, gali būti, kad kai kuriose šalyse aptiktą nesutikimą su DP modeliu lemia metodikų netobulumas ar procedūrų netikslumas. Be to, iš pristatytų tyrimų galima matyti, kad nuokryptai nuo DP modelio yra santykinai nedideli. Tarpkultūrinių tyrimų neatitikimai skatina toliau ieškoti, kurti alternatyvius modelius, ir galbūt ateityje būtent iš šių tyrimų atsiras tobulesnis DP ar alternatyvus modelis.

Tačiau net ir dabar galima kelti labai tikėtiną prielaidą – penki faktoriai yra universalios, genetiškai ir evoliuciškai determinuotos dispozicijos, bendros visiems žmonėms, galbūt visiems žinduoliams. O išskirti papildomi faktoriai greičiausiai yra nulemti konkrečios kultūros. Todėl galima teigti, kad iš esmės sukurtasis modelis yra universalus visų kultūrų žmonėms ar bent artimas universaliam, ir tai yra vienas didžiausių DP pranašumų.

Taigi, kaip matome, DP modelis turi tiek stiprių, patrauklių savybių, tiek neišspręstų problemų. Būtent tai, matyt, skatina tyrėjus ieškoti tobulesnio bruožų modelio, dažnai suabejojant ir išskirtų faktorių skaičiumi.

Didysis penketas ar?..

Yra žinomas ne vienas bandymas redukuoti penketą faktorių, išskiriant aukštesnio lygmens faktorius, arba rasti papildomų faktorių. Kartais faktorių skaičiaus paieškos juokais pavadinamos „magiškuoju penketu plus / minus du“ (Pervin, 1994). Aptarsime keletą tokių modelių, kurie, manoma, turi didžiausias galimybes konkuruoti su Didžiuoju penketu.

Didžiausias vienetas. Hierarchiniai struktūriniai modeliai kuriami daugelyje psichologijos sričių: intelekto, emocijų, motyvacijos, Aš koncepcijos, vertybių. Intelekto ir Aš koncepcijos srityse buvo išskirtas vienas bendras faktorius hierarchijos viršuje (Musek, 2007). J. Musek (2007) ir asmenybės struktūrą įsivaizduoja esant hierarchine: aukščiausias lygis – Didžiausias vienetas (*Biggest One*). Antrasis lygis – Didysis dvejetas, žemiau jo – DP, kuris savo ruožtu dalijasi į kiekvieno bruožo aspektus ir galų gale į atskirus analizės vienetus.

Teigiama, kad Didžiausias vienetas atskiria emociškai stabilius, sąmoningus, pasižyminčius puikiu sutariamumu, ekstraversija ir atvirumu patirčiai žmones nuo emociškai nestabilių, neorganizuotų, introvertiškų, pasižyminčių „uždarumu“ patirčiai ir prastu sutariamumu (Musek, 2007).

Kyla klausimas, kokia Didžiausio vieneto psichologinė prasmė – ar tai tiesiog pozityviai vertinamų bruožų kratynys, ar kažkas daugiau. J. Musek (2007) nustatė reikšmingas Didžiausio vieneto koreliacijas su emocingumu, savigarba, pasitenkinimu gyvenimu. Tai leistų spėti, kad Didžiausias vienetas vis dėlto turi psichologinę prasmę. J. Musek (2007) kelia hipotezę, kad Didžiausias vienetas gali būti esmingai veikiamas evoliucinių, genetinių ir neurologinių faktorių, tačiau ši hipotezė dar netirta.

Didysis dvejetas. Yra nemažai bandymų išskirti iš DP faktorių aukštesnės eilės faktorius, ir jie dažniausiai išskiriami du. Šių bruožų teorijos modelį siūlantys tyrėjai remiasi tuo, kad net ortogonaliai pasukti DP faktoriai linksta tarpusavyje koreliuoti. J. M. Digman (1997) atliko tyrimų metaanalizę ir aiškiai išskyrė 2 faktorius – α ir β . α superfaktorius susijęs su DP dimensijomis – sutariamumu, sąmoningumu ir neurotizmu. β siejasi su ekstraversija ir atvirumu patirčiai. J. M. Digmanas pateikė ir psichologinę šių dviejų faktorių interpretaciją – α jis siejo su socializacijos procesu, kuriame,

kaip teigia psichoanalitinių teorijų atstovai, gerėja impulsų valdymas, formuojasi sąžinė, mažėja priešiškus, agresija ir neurotiškumas. β faktorių J. M. Digmanas siejo su asmens augimu, savęs aktualinimu, postuluojamu humanistinių asmenybės teorijų (Digman, 1997). Atlikti tyrimai su dvyniais leidžia kelti α ir β faktorių genetinio sąlygotumo prielaidas (Jang et al., 2006). K. R. Olson (2005) pasiūlė alternatyvų modelį, kuriame išskyrė du kitaip įvardytus, bet iš esmės nuo Didžiausio dviejeto pristatytų nesiskiriančius faktorius – išpareigojimą (sutampa su J. M. Digmano β) ir savikontrolę (sutampa su J. M. Digmano α).

Žinomas dar vienas dvifaktoris modelis: C. G. DeYoung, J. B. Peterson ir D. B. Higgins (2005) išskyrė stabilumo (susijęs su emociniu stabilumu, sutariamumu ir sąmoningumu) bei plastiškumo (susijęs su ekstraversija ir atvirumu patirčiai) faktorius. Autorių nuomone, priešingai negu J. M. Digmano modelis, jų Didysis dvejetas atspindi aiškiausias bazines tendencijas, kurios turi neurologinio lygio pagrindą. Plastiškumas siejamas su dopaminergine sistema, o stabilumas – su serotonergine, šias prielaidas patvirtina empiriniai tyrimai (DeYoung et al., 2007; Musek, 2007).

Milžiniškasis trejetas. H. Eysencko pasiūlytas trijų faktorių modelis (vadinamas Milžiniškuoju arba Didžiuoju trejetu), apimantis neurotizmo ir emocinio stabilumo, introversijos ir ekstraversijos bei psichotizmo faktorius, yra turbūt seniausias ir rimčiausias DP modelio konkurentas. Kurį laiką su DP ir Milžiniškojo trejeto modeliais konkuravo ir R. Cattellio 16 asmenybės faktorių modelis, tačiau jis neišgyveno „psichometrinio holokausto“ (Ng et al., 1998).

Yra bandymų susieti DP ir Milžiniškojo trejeto modelius. R. R. McCrae ir P. T. Costa parodė, kad abiejų modelių neurotizmo bei ekstraversijos faktoriai susiję. Kiti autoriai bando įrodyti, kad psichotizmas yra sutariamumo, są-

moningumo bei atvirumo patirčiai superfaktorių (Ng et al., 1998; Saggino, 2000). R. R. McCrae ir P. T. Costa teigia, kad DP ir Milžiniškojo trejeto modelių tikslai skirtingi: Milžiniškasis trejetas siekia identifikuoti tuos individualius skirtumus, kurie pagrįsti biologiniais procesais, o DP modelio tikslas yra „visų svarbių asmenybės individualių skirtumų šaltinių klasifikacija“ (McCrae and Costa, cituojama – pagal Saggino, 2000, p. 880).

HEXACO. Šį modelį inicijavo tarpkultūriniai tyrimai. Modelio autoriai M. C. Ashtonas ir K. Lee pastebėjo, kad tarpkultūrinuose tyrimuose, be DP faktorių, dažnai pasitaiko dar vienas, kuris buvo pavadintas dorumo ir paklusnumo (*Honesty – Humility*) faktoriumi. Su juo siejami tokie būdvardžiai kaip nuoširdus, teisingas, kuklus arba suktas, godus, pretenzingas (Ashton and Lee, 2005b; Lee et al., 2005a).

Autoriai teigia, kad HEXACO modelis geriau tinka daugeliui kultūrų, o štai DP yra sukurta tiriant pirmiausia anglakalbėse šalyse gyvenančius asmenis (Lee et al., 2005a). Yra sukurta HEXACO asmenybės inventarijus – HEXACO – PI, kuriuo atlikti tyrimai rodo, kad jis geriau prognozuoja delinkvenciją darbe – vagystes, vandalizmą, alkoholio vartojimą (Lee et al., 2005b), fobines tendencijas ir kt. (Ashton et al., 2008), negu DP modelis. Pastaruoju metu modelio autoriai ima kurti ir teorines savo modelio interpretacijas (Ashton and Lee, 2007).

Didysis septynetas. 1987 metais A. Tellegenas ir N. Walleras atliko anglų kalbos būdvardžių faktoriinę analizę ir išskyrė septynis faktorius. Be DP faktorių, jie aptiko dar du faktorius, kurie buvo pavadinti pozityviu valentingumu (angl. *Positive Valence*) ir negatyviu valentingumu (angl. *Negative Valence*) (Benet-Martinez and Waller, 2002). Su pozityviu valentingumu siejasi tokie būdvardžiai kaip nuostabus, žavintis, ypatingas, o su neigiamu valentingumu – blogas, bjaurus, amoralus (Benet-Martinez and Waller, 2002).

Teigiama, kad Didžiojo septyneto modelis yra patvirtintas tyrimais, taip pat jo validumą rodo skalių sąveika su savigarba ir savęs vertinimu, asmenybės sutrikimais (Benet-Martinez and Waller, 2002). Nors du papildomi Didžiojo septyneto faktoriai padeda prognozuoti asmenybės sutrikimus, gali būti, kad jie nėra savarakiškos asmenybės dimensijos, o tik ekstremalios DP bruožų – ekstraversijos (pozityvus valentingumas) ir žemo sutariamumo (negatyvus valentingumas) – variacijos (Simms, 2007).

Didžiojo penketo raidos perspektyvos

Nors, kaip matome, sukurta nemažai asmenybės bruožų modelių, vis dėlto iš visų jų rimčiausių galimybių tapti „visuotine teorija“, manoma, turi DP modelis. Kodėl? Pirmiausia dėl to, kad tai ypač gerai empiriškai pagrįstas modelis. Jis turi ir kitų esminių pranašumų – tinkamumas daugeliui kultūrų, praktinis pritaikomumas ir individo rezultatų stabilumas. To dažniausiai trūksta kitiems naujesniems teoriniams modeliams, pretenduojantiems į paradigmą teorijos statusą.

Esminis klausimas – ar sugebės DP modelio atstovai sukurti išplėtotą teoriją? Kaip teigia K. M. Sheldonas, M. S. Sheldon ir C. P. Nicolsas, „deja, Penkių faktorių asmenybės modelis nėra asmenybės funkcionavimo modelis“, todėl teiginys, kad žmogus elgiasi vienaip ar kitaip, nes turi atitinkamą bruožą, primena loginę klaidą (Sheldon et al., 2007, p. 1073). Ši situacija panaši į kai kuriuos liūdnei pasibaigusius bandymus pateikti panašius aiškinimus kitose psichologijos srityse (pvz., instinktyvizmo srovė ankstyvojoje socialinės psichologijos raidoje).

Kritines DP pastabas, manytume, švelnina naujųjų išplėtotų asmenybės modelių, kuriuose DP bruožus mėginama sieti su kitais svarbiais psichologiniais reiškiniais (gyvenimo istorija, įgūdžiais, įpročiais, identitetu), paieškos. Taip pra-

siplečia galimybės geriau suprasti žmogų, jo elgesį. Tam pasitarnauja ir išplėstiniuose modeliuose minimos būdingos adaptacijos, kurios atkreipia dėmesį į situacinius veiksnius, taip šalindamos vieną iš dažniausiai kritikuojamų DP aspektų. Dviem perspektyviausiais teoriniais DP modeliais linkstama įvardyti R. R. McCrae ir P. T. Costos bei D. P. McAdamso ir J. L. Pals modelius. Neatmestina, kad DP teorija gali būti papildyta kognityvinės ar evoliucinės psichologijos idėjomis, nes naujausios šios srities publikacijos leidžia įžvelgti tokias raidos tendencijas.

Atrodo, alternatyvūs broožų modeliai rimtos konkurencijos DP modeliui nesudaro ir artimiausiu metu nesudarys. Gal kiek perspektyvesnis yra HEXACO modelis, juolab kad jau pristatomos ir teorinės jo interpretacijos. Abejoti šio modelio pažanga, bent jau artimiausiu metu, verčia žinoti, kad jis neturi sekėjų – pagrindinius tyrimus, naudodami HEXACO modelį, atlieka tik jo autoriai. Nors ir nematant puikių tokių modelių raidos perspektyvų, vis dėlto verta pripažinti, kad alternatyvūs modeliai atlieka kitą labai svarbų vaidmenį – skatina tarpkultūrinius tyrimus (HEXACO) ir neurologinių koreliatų paieškas (Didysis dvejetas).

Taigi, apibendrinant galima pasakyti, kad DP yra labai dinamiška asmenybės tyrimo sritis, pretenduojanti tapti tikrai svarbia ir įtakinga asmenybės teorija. Kartu akivaizdu: DP modeliui mestas esminis iššūkis – sugebės jis ja tapti ar ne? Kuriamos teorinės DP arba jam artimų modelių interpretacijos (Ashton and Lee, 2007; McAdams and Pals, 2006; McCrae, 2005; McCrae and Costa, 1999) teikia vilčių, tačiau galutinio rezultato dar gali tekti palaukti.

Išvados

1. Didžiojo penketo modelis, pamažu tampa asmenybės teorija, pasižymi dau-

gelio pranašumų: jis yra empiriškai pagrįstas, tarpkultūriniai ir ilgalaikiai tyrimai rodo didelį jo universalumą ir, tikėtina, genetinį bei evoliucinį broožų sąlygotumą, be to, sukurti patikimi broožų matavimo instrumentai. Iš šiuo metu konkuruojančių asmenybės teorijų ir modelių – tai vienas išpūdingiausių „nuopelnų sąrašų“.

2. Didžiojo penketo modelis susilaukia kritikos dėl savo, kaip asmenybės teorijos, statuso bei esminių prielaidų: pabrėžiamas nepakankamas jo teorinis išplėtojimas, kyla ginčų dėl leksinės hipotezės pagrįstumo, tarpkultūrinių tyrimų rezultatų bei modelio prognostinės vertės interpretavimo, abejojama, ar penketas faktorių yra ortogonalūs. Vis dėlto kritika daugeliu atvejų nepaneigia esminių DP modelio pasiekimų.
3. Pastaruoju metu populiarėja išplėtosios DP versijos (R. R. McCrae ir P. T. Costos; D. P. McAdamso ir J. L. Pals), kurios, tikėtina, pajėgs išspręsti pagrindines DP modeliui kylančias problemas.
4. Yra pasiūlyta nemažai alternatyvių modelių, bandančių iš Penketo didžiųjų faktorių išskirti aukštesnės eilės faktorius (Didžiausias vienetas, Didysis dvejetas, Milžiniškasis trejetas) arba pridėdančių papildomų faktorių (Didysis septynetas, HEXACO). Šie alternatyvūs modeliai dar netobuli, tačiau gali būti, kad netolimoje ateityje vienas ar keli jų sudarys rimtą konkurenciją Didžiajam penketui. Šiandien perspektyviausias atrodo HEXACO modelis.
5. Nors Didysis penketas kritikuojamas ir bandoma ieškoti naujo, tinkamesnio modelio, šiuo metu tai yra vienas realiausių pretendentų tapti vieningai pripažįstama asmenybės teorija.

LITERATŪRA

- Ashton M. C., Lee K. A Defence of the lexical approach to the study of personality structure // *European Journal of Personality*. 2005a, vol. 19, p. 5–24.
- Ashton M. C., Lee K. Honesty-Humility, the Big Five, and the Five-Factor Model // *Journal of Personality*. 2005b, vol. 73, p. 1321–1354.
- Ashton M. C., Lee K. Empirical, theoretical, and practical advantages of the HEXACO model of personality structure // *Personality and Social Psychology Review*. 2007, vol. 11, p. 150–166.
- Ashton M. C., Lee K., Visser B. A., Pozzebon J. A. Phobic tendency within the Five-Factor and HEXACO models of personality structure // *Journal of Research in Personality*. 2008. Įteikta spausdinti, p. 1–13.
- Becker P. Beyond the Big Five // *Personality and Individual Differences*. 1999, vol. 26, p. 511–530.
- Benet-Martinez V., Waller N. G. From adorable to worthless: Implicit and self-report structure of highly evaluative personality descriptors // *European Journal of Personality*. 2002, vol. 16, p. 1–41.
- Berge M. A. T., De Raad B. Taxonomies of situations from a trait psychological perspective. A review // *European Journal of Personality*. 1999, vol. 13, p. 337–360.
- Bienvenu O. J., Samuels J. M., Costa P. T., Reti I. M., Eaton W. W., Nestadt G. Anxiety and depressive disorders and the five-factor model of personality: A higher- and lower-order personality trait investigation in a community sample // *Depression and Anxiety*. 2004, vol. 20, p. 92–97.
- Biesanz J. C., West S. G. Towards understanding assessments of the Big Five: multitrait-multimethod analyses of convergent and discriminant validity across measurement occasion and type of observer // *Journal of Personality*. 2004, vol. 72, p. 845–876.
- Branje S. J. T., van Lieshout C. F. M., Gerris J. R. M. Big Five personality development in adolescence and adulthood // *European Journal of Personality*. 2006, vol. 21, p. 45–62.
- Costa P. T., McCrae R. R. Revised NEO Personality Inventory (NEO PI – R™) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI). Florida: PAR, 1992.
- De Fruyt F., De Clercq B. J., van de Wiele L., Van Heeringen K. The validity of cloningers' psychobiological model versus the Five-Factor Model to Predict DSM-IV personality disorders in a heterogeneous psychiatric sample: Domain facet and residualized facet descriptions // *Journal of Personality*. 2006, vol. 74, p. 479–510.
- De Raad B., Barelids D. P. H. A new taxonomy of Dutch personality traits based on a comprehensive and unrestricted list of descriptors // *Journal of Personality and Social Psychology*. 2008, vol. 94, p. 347–364.
- DeYoung C. G., Hasher L., Djikic M., Criger B., Peterson J. B. Morning people are stable people: Circadian rhythm and the higher-order factors of the Big Five // *Personality and Individual Differences*. 2007, vol. 43, p. 267–276.
- De Young C. G., Peterson J. B., Higgins D. B. Sources of openness / intellect: Cognitive and neuropsychological correlates of the Fifth factor of Personality // *Journal of Personality*. 2005, vol. 73, p. 825–858.
- Digman J. M. Higher-order factors of the Big Five // *Journal of Personality and Social Psychology*. 1997, vol. 73, p. 1246–1256.
- Funder D. C. Personality // *Annual Review Psychology*. 2001, vol. 52, p. 197–221.
- Gosling S. D., John O. P. Personality dimensions in nonhuman animals: A cross-species review // *Current Directions in Psychological Science*. 1999, vol. 8, p. 69–75.
- Hahn D. W., Lee K., Ashton M. C. A factor analysis of the most frequently used Korean personality trait adjectives // *European Journal of Personality*. 1999, vol. 13, p. 261–282.
- Jang K. L., Livesley W. J., Ando J., Yamagata S., Suzuki A., Angleitner A., Ostendorf F., Riemann R., Spinath F. Behavioral genetics of the higher-order factors of the Big Five // *Personality and Individual Differences*. 2006, vol. 41, p. 261–272.
- John O. P., Srivastava S. The Big Five taxonomy: History, measurement and theoretical perspectives // *Handbook of Personality: Theory and Research*. 2nd ed. / Ed. by L. A. Pervin, O. P. John. New York: The Guilford Press, 1999. P. 102–138.
- Lee K., Ogunfowora B., Ashton M. C. Personality traits beyond the Big Five: Are they within the HEXACO space? // *Journal of Personality*. 2005a, vol. 73, p. 1437–1463.
- Lee K., Ashton M. C., de Vries R. E. Predicting workplace delinquency and integrity with the HEXACO and Five-Factor models of personality structure // *Human performance*. 2005b, vol. 18 (2), p. 179–197.

- McAdams D. P., Pals J. L. A new Big Five: Fundamental principles for an integrative science of personality // *American Psychologist*. 2006, Vol. 61, p. 204–217.
- McCrae R. R. Personality structure // *Personality. Contemporary Theory and Research* / Ed. by V. J. Derlega, B. A. Winstead, W. H. Jones. Belmont: Wadsworth Publishing, 2005. P. 192–217.
- McCrae R. R., Costa P. T. A Five-Factor Theory of Personality // *Handbook of Personality: Theory and Research*. 2nd ed. / Ed. by L. A. Pervin, O. P. John. New York: The Guilford Press, 1999. P. 139–153.
- McCrae R. R., Yang J., Costa P. T., Dai X., Yao S., Cai T., Gao B. Personality profiles and the prediction of categorical personality disorders // *Journal of Personality*. 2001, vol. 69, p. 155–174.
- Muske J. A general factor of personality: Evidence for the Big One in the Five-Factor Model // *Journal of Research in Personality*. 2007, vol. 41, p. 1213–1233.
- Ng H. S., Cooper M., Chandler P. The Eysenckian personality structure: A 'Giant Three' or 'Big Five' model in Hong Kong? // *Personality and Individual Differences*. 1998, vol. 25, p. 1111–1131.
- Olson K. R. Engagement and self-control: Superordinate dimensions of Big Five traits // *Personality and Individual Differences*. 2005, vol. 38, p. 1689–1700.
- Pervin L. A. A critical analysis of current trait theory // *Psychological Inquiry*. 1994, vol. 5, p. 103–113.
- Roberts B. W., Walton K., Viechtbauer W. Patterns of mean-level change in personality traits across the life course: A meta-analysis of longitudinal studies // *Psychological Bulletin*. 2006, vol. 132, p. 1–25.
- Roccas S., Sagiv L., Schwartz S. H., Knafo A. The Big Five personality factors and personal values // *Personality and Social Psychology Bulletin*. 2002, vol. 28, p. 789–801.
- Saggino A. The Big Three or the Big Five? A replication study // *Personality and Individual Differences*. 2000, vol. 28, p. 879–886.
- Salgado J. F. The Big Five personality dimensions and counterproductive behaviors // *International Journal of Selection and Assessment*. 2002, vol. 10, p. 117–125.
- Schmitt D. P., Allik J., McCrae R. R., Benet-Martinez V. The geographic distribution of Big Five personality traits: Patterns and profiles of human self description across 56 nations // *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 2007, vol. 38, p. 173–212.
- Sheldon K. M., Sheldon M. S., Nichols C. P. Traits and trade-offs are insufficient for evolutionary personality psychology // *American Psychologist*. 2007, vol. 62, p. 1073–1074.
- Simms L. J., The Big Seven model of Personality and its relevance to personality pathology // *Journal of Personality*. 2007, vol. 75, p. 65–94.
- Soldz S., Vaillant G. E. The Big Five personality traits and the life course: A 45-year longitudinal study // *Journal of Research in Personality*. 1999, vol. 33, p. 208–232.
- Terracciano A., Costa P. T., McCrae R. R. Personality plasticity after age 30 // *Personality and Social Psychology Bulletin*. 2006, vol. 32, p. 999–1009.
- Thompson R. L., Brossart D. F., Carlozzi A. F., Miville M. L. Five-Factor model (Big Five) personality traits and universal-diverse orientation in counselor trainees // *Journal of Psychology*. 2002, vol. 136 (5), p. 561–572.
- Thoresen C. J., Bradley J. C., Bliese P. D., Thoresen J. D. The Big Five personality traits and individual job performance growth trajectories in maintenance and transitional job stages // *Journal of Applied Psychology*. 2004, vol. 89, p. 835–853.
- Warr P., Bartram D., Martin T. Personality and sales performance: Situational variation and interactions between traits // *International Journal of Selection and Assessment*. 2005, vol. 13, p. 87–91.
- Weiss A., King J. E., Figueredo A. J. The heritability of personality factors in chimpanzees // *Behavior Genetics*. 2000, vol. 30, p. 213–221.
- Wiggins J. S., Trapnell P. D. Personality structure: The return of the big five // *Handbook of Personality Psychology* / Ed. by R. Hogan, J. Johnson, S. Briggs. San Diego, 1997. P. 737–765.
- Zhang L. Thinking styles and the Big Five personality traits revisited // *Personality and Individual Differences*. 2006, vol. 40, p. 1177–1187.
- Zuckerman M., Kuhlman M. D., Joireman J., Teta P., Kraft M. A Comparison of three structural models for personality: The Big Three, the Big Five, and the Alternative Five // *Journal of Personality and Social Psychology*. 1993, vol. 65, p. 757–768.
- Žukauskienė R., Barkauskienė R. Lietuviškosios NEO PI – R versijos psichometriniai rodikliai // *Psichologija*. 2006, t. 33, p. 7–21.
- Каправа Д. Ж., Сервон Д. Психология личности. Санкт-Петербург: Питер, 2003.

THE BIG FIVE: PRO ET CONTRA

Antanas Kairys

Summary

The field of the personality research is very active these days; probably more research is being conducted than ever. Most of the research studies are conducted referring to the Big Five model. Nevertheless, this model is controversial. Some researchers emphasize the merits of the Big Five model and the others name the shortcomings of the model. The main merits of the Big Five model are: empirical validity, cross-cultural validity, stability of individual differences and practical model value. Still the Big Five model receives criticism. The main critiques are: discussions about lexical hypothesis, orthogonality of factors, problems in cross – cultural research and prognostic value of the Big Five model. Despite the debates, nonetheless, the strongest arguments are for Big Five model. There is more empirical evidence still difficulties arise because of the research procedure or method inaccuracy. Most of the researchers confirmed that it is complicated to extract less than five factors in many research data. Five factors is the optimal number. There also have been determined many associations between Big Five traits and other mental / psychological phenomena.

For a long time Big Five was only the research model, but presently initial theoretical interpretations were offered – R. R. McCrae and P. T. Costa Five

Factor Theory also D. P. McAdams and J. L. Pals New Big Five. This was a substantial ally – Big Five has a potential to become the real personality theory, but there are still some problems left unsolved – extracted factor relevance to the individual in large samples is unclear, newly posed statements about personality structure lack empirical evidence.

Alternative models to the Big Five model are offered: Biggest One, Big Two, Giant Three, HEXACO and Big Seven. Presently alternative models are not in competition with Big Five. Perhaps more promising is a HEXACO model with its theoretical interpretations. Alternative models to Big Five model play another important role – they encourage cross-cultural research, the search of the neurological correlates.

Thus Big Five is very dynamic field of personality research, pretending to become very important and influential personality theory. Herewith it is obvious: there is an essential challenge against Big Five model – whether it will become one or not? Establishing Big Five or other close models' theoretical interpretations give hope, but the final result is still to be expected.

Key words: personality traits, Five Factor Model, Big Five.

Iteikta 2008-02-21